

Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr'da Hadis Kullanma Yöntemi

Shahristānī's Method of Using Ḥadīth in Mafātīh al-Asrār

Abdulalim DEMİR

ORCID: [0000-0002-6815-7739](https://orcid.org/0000-0002-6815-7739) | E-Posta: abdulalimdemir@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alpaslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
Assistant Professor. Dr., Muş Alpaslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Muş, Türkiye

ROR ID: [009axq942](https://ror.org/009axq942)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Demir, Abdulalim. "Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr'da Hadis Kullanma Yöntemi".
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 32 (Eylül 2023), 36-60.
<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1243080>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	26. 01. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	09. 04. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 09. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (<i>Araştırma Makalesi</i>)
Peer-Review (<i>Değerlendirme</i>)	Double anonymized - Two External (<i>İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme</i>).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur</i>).
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir</i>).
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır</i>).
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır</i>).

Özet

Yaşadığı dönemin önde gelen âlimlerinden ve yöneticilerinden olan Şehristânî birçok alanda eser yazmıştır. Buna rağmen kelim ve mezhepler tarihi kimliğiyle olduğu kadar tefsir ve hadis hüviyeti ile şöhret bulmamıştır. Bu durum klasik literatürde onun müfessir ve muhaddis kimliğinden fazla söz edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. İslam'ın ikinci ana kaynağını oluşturan hadis ilminden, başta müfessirler olmak üzere pek çok alanda çalışma yapan âlimler faydalanmaktadır. Müfessir âyetleri açıklarken, fakîh hüküm istinbât ederken, kelimciler inanç esaslarını açıklarken, dilci dil kurallarına örnekler getirirken hadislerden yararlanmaktadır. Tefsirciler, âyetleri açıklarken hadislerle müracaat etmenin önemin farkındadırlar. Nitekim türü ne olursa olsun hemen hemen bütün tefsir kitaplarında hadis rivayetleri yer almaktadır. Bu doğrultuda her müfessir gibi Şehristânî de âyetlerin açıklanmasına yardımcı olan rivayetlere tefsirinde yer vermeye gayret göstermektedir. Te'lifleri incelendiğinde onun hadis ve hadis ilmiyle ilgili hiçbir eser yazmadığı görülmektedir. Bu, onun fikir ve düşüncelerini daha çok kelâm, felsefe, dinler ve mezhepler tarihi meseleleri üzerinde yoğunlaştırmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen onun *Mefâtîhu'l-esrâr* ismini taşıyan tefsirinin diğer İslâmî ilimlerle birlikte hadis alanını da ilgilendiren birçok yönü bulunmaktadır. Tefsir metodolojisinde serdedilen rivayet, dirâyet ve işrâî tefsir metodunun birçok özelliğini eserinde mezceden Şehristânî, kitabında kendisine has bir yöntem izlemektedir. Âyetleri açıklarken yaşadığı asırdaki mevcut kaynaklardan, sebab-i nüzûl, âyetler arası münasebet, kıssa, fıkıh, kıraat, nahiv, lügat ve meâni açısından yararlanarak görüşler aktardıktan sonra âyetlerin derin boyutlarını esrâr başlıklarında açıklamaktadır. Âyet ve hadisleri; imân-küfür, mü'min-kâfir, zâhir-bâtın gibi çift yönlü olarak izah etmektedir. O, âyet ve hadislerin yanı sıra birçok âlimin görüşünden de yararlanmaktadır. Görüş sahiplerinin ismini kimi zaman tek tek vermekte kimi zaman da onların yerine bir grup sahâbî, Kur'ân ehli, ümmetin âlimleri, bazı âlimler "şöyle dedi" gibi ifadeler kullanmaktadır. Düşüncesine uygun olan sahih hadislerin yanı sıra hasen, zayıf ve kaynakları tespit edilemeyen çokça hadisi eserinde aktarmaktadır. Ancak kullandığı rivayetlerin sıhhatiyle ilgili hiçbir değerlendirmede bulunmadığı gibi hadislerin kaynağını da çok nadir belirtmektedir. Ayrıca herhangi bir kaynak belirtmeden hukiye, ruviye gibi meçhul kalıplarla da rivayetlere yer vermektedir. Şehristânî ve eserleri üzerinde yapılan akademik çalışmalara bakıldığında onun hadisçi kimliğini öne çıkaran çalışmaların neredeyse hiç yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Şehristânî'nin *Mefâtîhu'l-esrâr*'da hadis kullanma yöntemi özelinde bir çalışmanın yapılmamış olması, konunun esaslı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Zira görüşlerini temellendirmek için kullandığı hadislerin epistemolojik açıdan değeri ilgili görüşlerinin muteber olup olmamasını etkilemektedir. Bu kapsamda her müfessir hadisleri kitabında işlerken, kendisine has bir yöntem izlediğinden çalışmanın temel sorusu, "Şehristânî'nin *Mefâtîhu'l-Esrâr*'da hadis kullanma ve yorumlama yöntemi nasıldır?" şeklindedir. Bunu ortaya koymak için "eserde kullanılan hadislerin temel kaynakları nelerdir?" "Şehristânî'nin kullanmış olduğu hadisler sıhhat bakımından nasıldır?" gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu eserinden örnekler eşliğinde kullandığı hadislerin kaynakları, hadis kullanma ve yorumlama yöntemi tespit edildikten sonra kullanılan hadislerin sıhhat yönüne değinilmektedir. Bunların sonucunda müfessirin hadise ilgi ve vukufiyeti, hadis kullanma yöntemi, hadis ilmi açısından kuvvetli ve zayıf yönleri genel bir değerlendirmeye ortaya konulmakta ve konuyla ilgili okuyucuya bazı tekliflerde bulunmaktadır. Son tahlilde *Mefâtîhu'l-esrâr*'dan hareketle Şehristânî'nin hadiste mütesâhil kategorisinde yer aldığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tefsir, Şehristânî, Mefâtîhu'l-esrâr, Metod.

Abstract

Shahristānī, who is one of the leading scholars and administrators of his time, has written works in many fields. Despite this, he did not gain fame with his identity of Tafsir and Hadīth as much as he gained fame with his identity of Kalam and the History of Sects. This is due to the fact that his identity as a mufassir and muhaddis is not mentioned much in classical literature. Scholars who work in many fields, especially mufassirs, benefit from the science of hadīth, Islam's second main source. While the mufassir explains the verses, the jurist makes *istinbāt*, the theologians explain the principles of belief, and the linguist brings examples of the rules of language and makes use of the hadīths. Mufassirs are aware of the importance of referring to hadīths when explaining verses. As a matter of fact, almost all tafsir books, regardless of their type, contain hadīth narrations. In this respect, like every commentator, Shahristānī tries to include the narrations that help explain the verses in his Tafsir. When his works are examined, it is seen that he did not write any work on the sciences of hadīth and hadīth. This is because he concentrates his ideas and thoughts on the issues of kalam, philosophy, history of religions and sects. Despite this, his tafsir called *Mafātīh al-Asrār* has many aspects that concern the field of hadīth along with other Islamic sciences. Shahristānī, who combines many features of the narration, insight, and *isrārī* tafsir method in his work, follows a unique method in his book. While explaining the verses, he explains the deep dimensions of the verses under the headings of *Esrār*, after conveying opinions by using the sources available in the century he lived in, the reason for the revelation, the relationship between the verses, parable, *fiqh*, recitation, syntax, lexicon and meaning. He explains verses and hadīths in a bidirectional way such as faith-infidelity, believer-infidel, *zahir-batin*. In addition to the verses and hadīths, he also benefits from the opinions of many scholars. Sometimes he gives the names of the people whose opinion he cites, and sometimes uses expressions such as a group of companions, people of the Qur'an, scholars of the *ummah*, and some scholars "said so". In addition to the *sahih* hadīths that serve his thought, he also cites many *Hasen*, weak hadīths, and hadīths whose sources cannot be identified. However, he does not make any evaluations about the authenticity of the hadīths he uses, and he rarely cites the source. He also includes narrations in unknown forms such as *hukiye* and *ruviye* without specifying any source. When the academic studies on Shahristānī and his works are examined, it is seen that almost no studies is conducted to emphasize his hadīthist identity. Therefore, the fact that no study has been done on Shahristānī's method of using hadīth in *Mafātīh al-Asrār* makes it necessary to deal with the subject in a fundamental way. Because the epistemological value of the hadīths he uses to justify his views affects the validity of his views. In this context, the main question of the study is, "How is the method of Shahristānī in using and interpreting hadīths in *Mafātīh al-Asrār*?", since each interpreter follows a unique method while processing the hadīths in his book. To reveal this, it is tried to find answers to questions such as "What are the main sources of the hadīths used in the work?" and "How are the hadīths used by Shahristānī in terms of authenticity?" After determining the sources of the hadīths, he used, the method of using and interpreting the hadīth, accompanied by examples from his work in question, and the authenticity of the hadīths used are mentioned. As a result of these, the interest and knowledge of the mufassir on hadīth, the method of using hadīth, and the strengths, and weaknesses of his work in terms of the hadīth science are revealed with a general evaluation and efforts are made to make some proposals to the reader on the subject. In the final analysis, it is possible to say that Shahristānī is in the category of lax Transmitter in the hadīth, based on *Mafātīh al-Asrār*.

Keywords: Hadīth, Tafsir, Shahristānī, *Mafātīh al-Asrār*, Method.

Giriş

İslam'ın Kur'ân'dan sonraki ikinci ana kaynağını oluşturan hadis ilminden başta müfessirler olmak üzere pek çok alanda çalışma yapan âlimler faydalanmaktadır. Hatta tefsir ilminin, hadis ilminden doğduğu ehline müsellemdir. Müfessir âyetleri açıklarken, fakîh hüküm istinbât ederken hadislerden yararlanmaktadır. Tefsirciler, âyetleri açıklarken hadislerle müracaat etmenin önemin farkındadırlar. Bu yüzden her müfessir âyetlerin tefsirine yardımcı olacak uygun rivayetleri bulmaya ve tefsirinde onlara yer vermeye çaba göstermektedir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin önde gelen âlimlerinden ve yöneticilerinden olan Ebü'l-Feth Abdülkerim eş-Şehristânî (öl. 548/1153) mezhepler tarihi, kelim ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser vermiş çok yönlü, velut bir şahsiyet olmasına rağmen hadisçi ve müfessir kimliğiyle çok fazla öne çıkmamıştır. Bunun temel nedeni klasik literatürde onun bu yönünden fazla söz edilmemiş olması ve bu alanlarda şöhret bulmamasından kaynaklanmaktadır.¹ Ayrıca klasik dönemde rivayeti, sonraki dönemde de hadiste özellikle de hadis usulünde bir müellifin eseri yoksa o alanda kendisinden fazla söz edilmediği bilinmektedir.

Şehristânî ve eserleri üzerinde yapılan akademik çalışmalara bakıldığında onun hadisçi kimliğini öne çıkaran çalışmaların neredeyse hiç yapılmadığı görülmektedir. Onun *Mefâtîhu'l-esrâr* adlı tefsirindeki yöntemini ele aldığımız çalışmada bu konuya çok kısa değinmiş olsak da asıl araştırma konumuz olan tefsirdeki metoduna ağırlık verdik. Dolayısıyla Şehristânî'nin *Mefâtîhu'l-esrâr*'da hadis kullanma yöntemi özelinde bir çalışmanın yapılmamış olması, konunun esaslı bir şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Her müfessir hadisleri kitabında işlerken kendisine has bir yöntem izlediğinden çalışmanın temel sorusu, "Şehristânî'nin *Mefâtîhu'l-Esrâr*'da hadis kullanma ve yorumlama yöntemi nasıldır?" şeklindedir. Bunu ortaya koymak için "eserde kullanılan hadislerin temel kaynakları nelerdir?" "Şehristânî'nin kullanmış olduğu hadisler sıhhat bakımından nasıldır?" gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılmaktadır. Bunların sonucunda müfessirin hadise ilgi ve vukufiyeti, hadis kullanma yöntemi, hadis ilmi açısından kuvvetli ve zayıf yönleri ortaya konulmuş olacaktır. Makalede mezkûr hususlara dikkat çekmek, tefsirindeki hadisleri

¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirin Hâlleri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 381.

değerlendirerek okuyucuya sunmak ve konuyla ilgili bazı önerilerde bulunmaya gayret sarf edilmektedir.

Şehristânî'nin te'lifleri incelendiğinde onun hadis ve hadis ilmiyle ilgili hiçbir eser yazmadığı görülmektedir. Bu, onun fikir ve düşüncelerini daha çok kelâm, felsefe, dinler ve mezhepler tarihi meseleleri üzerinde yoğunlaştırmasından kaynaklanmaktadır. Ancak onun *Mefâtîhu'l-esrâr* ismini taşıyan tefsirinin diğer İslâmî ilimlerle birlikte hadis alanını da ilgilendiren yönleri bulunmaktadır. Tefsir² ve kelam³ gibi alanlarda tefsiri üzerinde birçok çalışma yapılmışken, hadisle ilgili kısmının incelememiş olması bu makalenin yazılmasına vesile olmuştur.

1. *Mefâtîhu'l-esrâr*'ın Genel Hususiyetleri

Şehristânî; yaşadığı asırdaki mevcut kaynaklardan, sebab-i nüzûl, âyetler arası münasebet, kıssa, fıkıh, kıraat, sarf, nahiv ve meâni açısından yararlanarak görüşler aktardıktan sonra âyetlerin sırlarını/esrârını açıklamaktadır. Âyetleri açıklarken başvurduğu ilk iki kaynağı Kur'ân ve hadistir. Tefsirini yaptığı âyetle ilgili yorumunu destekleyen birçok âyet aktarmasına rağmen onların hangi sûrede geçtiğini belirtmemekte ve onlardan sadece istişhâde konu olan kısmı zikretmektedir. Âyetleri açıklarken onların siyak ve sibakını da göz önünde bulundurarak onların birbirleriyle olan münasebetlerini "en-Nazm/Diziliş" başlığı altında aktarmaktadır.⁴ Bununla âyetlerin dizilişinin tevkîfî olduğuna inandığını okuyucusuna hissettirmektedir. Onun Kur'ân'ın hadis/sünnetle tefsirinde şöyle bir yöntem izlediği müşahede edilmektedir: Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin bazısının ilk râvisini ve rivayet zincirini zikretmeden doğrudan "Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:", "Hz. Peygamber'in dediği gibi" ve "hadiste geldiği üzere" gibi geçişlerle hadis metinlerine

² Toby Mayer, "Şehristânî'ye Göre Kur'ân'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme", çev. Mehmet Kaya, *Milal ve Nihal* 5/1 (2008), 93-140; Abdulalim Demir, *Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012); Mustafa Öztürk, "Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Kur'an Tefsiri Bağlamında Ebü'l-Feth eş-Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 1-41; Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*; Recep Arpa, "Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-esrâr Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaflar ve Sûre Tertipleri", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 45-87; Recep Arpa, "Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr Adlı Tefsirin Şehristânî'ye Aidiyeti Meselesi", *Usul İslam Araştırmaları* 27/27 (2017), 19-48.

³ Halil Çurak, *Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Zeynep Rençber, *Ebu'l-feth Muhammed eş-Şehristânî'de Mu'tezile ve Kolları* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴ bk. Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *Tefsîru's-Şehristânî Mefâtîhu'l-esrâr ve mesâbîhu'l-ibrâr*, thk. Muhammed Ali Âzerşeb (Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Turâsi'l-Mahtût, 2008), 1/158, 210, 231, 263, 303.

yer vermektedir. Hadisle haberi aynı anlamda kullanarak, hadis yerine “Haberde şöyle denmiştir:”⁵ dediği de olmaktadır. Hadisten sonra sırasıyla sahâbî, tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve kendisine ulaşan müfessirlerin görüşlerini sıralamaktadır. En fazla yararlandığı sahâbînin, Abdullah b. Abbâs (öl. 68/687-88) olduğu görülmektedir.⁶

Şehristânî'nin tefsir edeceği âyet, fıkıh veya kelim ağırlıklı ise “Fıkıh”⁷ ya da “Kelim”⁸ başlığını açarak orada mezheplerin görüşlerine yer vermektedir. Şehristânî, genel bir konudan bahsederken isim zikretmeksizin “Fakîhler şöyle demiştir:”⁹ ve “kelamcılar dedi ki”¹⁰ gibi tabirler kullanmaktadır. Şehristânî, tefsirini yaptığı âyette geçen kıssalarla ilgili açıklamalarını “Kıssa” başlığı altında detaylandırmaktadır.¹¹ O, âyetleri açıklarken yeri geldikçe âyetlerde geçen edebî sanatları “Me’ânî”,¹² “Me’ânî ve Tefsir”,¹³ “Dil ve Me’ânî”;¹⁴ dil yönünü de “Dil”,¹⁵ “Dil ve Nahiv”¹⁶ gibi başlıklar altında ele almaktadır. Bazen de başlık açmaksızın “Me’ânî ehli şöyle diyor:”¹⁷ ve “Dilciler şöyle dedi:”¹⁸ gibi tabirler kullanmaktadır. Öneme binaen şiiirden istişhâd getirdiği yerler de bulunmaktadır.¹⁹

Müfessir, âyetleri tefsir ederken bazen görüşünü aldığı kişilerin isimlerini açıkça nakleder bazen de isimlerini ve kaynağını zikretmeksizin “Kur’an ehli dedi.”²⁰ “tefsir ehli dedi ki”,²¹ “ehl-i tefsirin çoğu dedi ki”,²² “Me’ânî ehli dedi ki”,²³ “işâriiler dedi ki”,²⁴ “dilciler dedi ki”,²⁵ “ilim sahibi kişiler dedi ki”,²⁶ “te’vil ehli dedi ki”,²⁷ “bazı âlimler dedi ki”,²⁸

⁵ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/1015, 1021-1022.

⁶ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/80, 83, 90, 103, 109, 116, 127, 139, 151, 152, 162, 338.

⁷ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/759, 861, 917, 1024.

⁸ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/152, 159, 214, 533.

⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/883.

¹⁰ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/142,147.

¹¹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/295, 357; 2/ 607, 610, 613, 939, 942, 949.

¹² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/174.

¹³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/179, 197.

¹⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/104.

¹⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/433.

¹⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/248.

¹⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/759, 789, 894, 958.

¹⁸ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/46, 98, 101, 126,132,266 324.

¹⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/207, 210, 249.

²⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/45, 86, 90, 93, 96.

²¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/75, 127, 140, 142, 152, 170, 203;2/995,1004,1013, 1020.

²² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71.

²³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/99, 115, 117, 127, 136, 170, 171.

²⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/100.

²⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/101, 126, 138, 166, 173; 2/795, 829, 890, 911, 954.

²⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/51, 95, 104, 137, 164, 286.

²⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/174, 251, 416, 417; 2/716, 874.

²⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/80, 114, 300, 359; 2/645.

“ümmetin âlimleri dedi ki”²⁹, “Ümmet bu konuda ittifak etmiştir.”³⁰, “Müfessirler şu konuda icmâ’ etmiştir.”³¹, “Ehlü’l-kader şöyle dedi.”³², “Allah’ın isimlerini yüceltenler dedi ki”³³, “nahivciler dedi ki”³⁴, “Basra’dan nahiv ehli”³⁵ ve “Basra’dan âlim topluluk, Kûfe’den âlim topluluk”³⁶ gibi tabirler kullandığı sıkça görülmektedir. Mezkûr bilgilerden de anlaşıldığı üzere o, tefsirde kendisine has bir yöntem kullanarak ve ehil olduğunu düşündüğü kimselerin görüşlerine de başvurarak âyetleri açıklamaktadır.

2. Mefâtîhu’l-esrâr’ın Hadis Kaynakları

Her müfessir, âyetleri tefsir ederken hadislerden yararlanması gerektiğinin farkındadır. Rivayet yöntemiyle yazılan tefsirler ağırlıklı olarak merfû, mevkûf ve maktû hadislerden yararlanırken dirayet metoduyla te’lif edilenler aklın yanı sıra merfû hadislerden de faydalanmaktadır. Rivayet, dirayet ve işârî karışımı bir metodla tefsir yazan Şehristânî, eserinde rivayetlere fazlaca yer vermekle birlikte hangi hadis kaynaklarından yararlandığını genellikle belirtmemektedir. Onun tefsirinde kullanmış olduğu hadisler kaynak bakımından aşağıda incelenecektir.

2.1. Hadisin Kaynağını Belirtmesi

Şehristânî tefsirinde aktarmış olduğu hadisi hangi kaynaktan aldığını genellikle zikretmemektedir. Ancak çok nadir de olsa kullandığı hadislere ilişkin kaynak verdiği görülmektedir. Örneğin, Fâtiha sûresinin faziletleriyle ilgili hadisleri aktarırken “Bu hadisi Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî kendi isnadıyla *el-Câmiu’s-sahîh*’inde Ebû Saîd el-Mu’alâ’ dan rivayet etmiştir.”³⁷ demektedir. Aynı şekilde Kevser sûresinin faziletinden bahsederken “Müslim b. Haccac’ın *Sahîh*’inde kendi senediyle Hz. Peygamber’den rivayet ettiğine göre...”³⁸ demek suretiyle aktardığı hadisin kaynağını zikretmektedir. el-Bakara 2/197. âyette geçen “cidâl” kelimesini açıklarken “Mâlik, *el-Muvatta*’da şöyle dedi:”

²⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/82.

³⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/72, 86; 2/916.

³¹ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/176; 2/884.

³² Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/199.

³³ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/78.

³⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/154, 248.

³⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/76.

³⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/77.

³⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/69.

³⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/72.

cümlesinden sonra onun Kureyş ve Arapların birbirleriyle olan tartışmalarıyla³⁹ ilgili verdiği bilgiye değinmektedir.⁴⁰

2.2. Kaynak Yerine Sahâbî ve Tâbiîn Râviyi Zikretmesi

Şehristânî, âyetleri tefsir ederken Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn âlimleri başta olmak üzere birçok kişinin görüşünden faydalanmaktadır. Fikir sahiplerinin ismini kimi zaman tek tek vermekte kimi zaman da onların yerine bir grup sahâbî,⁴¹ Kur'ân ehli,⁴² ümmetin âlimleri,⁴³ bazı âlimler⁴⁴ “şöyle dedi” gibi ifadeler kullanmaktadır. O, hadislerin sened zincirini vermemekle birlikte bazen hadisin sadece sahâbî râvisini vermekle yetinmektedir. Örneğin, Hz. Ömer (öl. 23/644),⁴⁵ Ebû Hüreyre (öl. 58/678),⁴⁶ Câbir b. Abdullah (öl. 78/697),⁴⁷ Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12),⁴⁸ ve İbn Abbâs⁴⁹ gibi sahâbînin ismini zikrettikten sonra onun “...Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:” demek suretiyle sahâbî râvinin ismini aktarmış fakat bilginin hangi kaynaktan geçtiğine değinmemiştir.⁵⁰ Bazen de tâbiîn râvi ile birlikte sahâbî râviyi de zikretmektedir. Örneğin, “Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre...” diyerek sahâbî ve tâbiîn râviyi zikretmektedir.⁵¹ Onun tefsirinde en fazla kendisinden yararlandığı sahâbîlerin başında İbn Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) ve Hz. Ömer; tâbiînden de Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721), Hasan el-Basrî (öl.110/728) ve Katâde b. Diâme (öl. 117/735) gelmektedir.⁵² Kimi zaman verdiği bilginin önemine işaret etmek için birkaç sahâbînin ve tâbiînin ismini peş peşe zikrederek aynı görüşte ittifak ettiklerini belirtmektedir.⁵³ Örneğin, Şehristânî, Fâtiha'nın nüzûlünü ele alırken “Hz. Ali (öl. 40/661), Übey b. Ka'b (öl. 33/654), Katâde, Vâkîdî (öl. 207/823) ve Ebî Sâlih'in İbn Abbâs'tan aktardığı bir rivayete göre Fâtiha

³⁹ Kureyşliler ve Arapların birbirleriyle olan tartışmanın konusunun ayrıntısı için bk. Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Ebû Zâbî, 2004), “Hac”, 1450.

⁴⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/805.

⁴¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/224, 527; 2/881.

⁴² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/86, 90, 93.

⁴³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/82.

⁴⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/80.

⁴⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/649.

⁴⁶ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1,261,300; 2/650, 812.

⁴⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/648, 958.

⁴⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/233.

⁴⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/432.

⁵⁰ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/69, 77, 109, 113, 122, 268.

⁵¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71.

⁵² bk. Demir, *Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi*, 37-44.

⁵³ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/300.

sûresi Mekke'de nâzil olmuştur." demek suretiyle peş peşe sahâbî ve tâbiîn râvileri zikretmiştir.⁵⁴ el-Bakara 2/177. âyeti tefsir ederken Fâtıma bint Kays, Hz. Peygamber'in "akrabaların zekât dışındaki mallarda hakları olduğunu"⁵⁵ belirttiği rivayeti aktarmıştır.⁵⁶

Şehristânî, benimsemediği görüşle ilgili bir rivayeti aktarırken "diyenler dediler ki"⁵⁷ gibi ifadeler kullandığı görülmektedir. Örneğin, Fâtiha sûresinin Mekke'de nâzil olduğu ile ilgili görüşleri zikrettikten sonra "Diyenler dediler ki Medine'de nâzil olmuştur." cümlesine yer vermektedir.⁵⁸ Konu boyunca verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Şehristânî'nin tefsirinde kullanmış olduğu rivayetler çoğunlukla hadis kitaplarında ve rivayet tefsirlerinde geçmektedir. O, tefsirinde yoğun olarak hadis kullanmasına rağmen onların ayrıntılı senetlerini zikretmediği, onun yerine naklettiği bazı rivayetlerin sahâbî ve tâbiîn râvisini aktardığı görülmektedir.⁵⁹

2.3. Kaynaksız ve Senedsiz Hadis Aktarması

Şehristânî tefsirinde, sened ve kaynak ismi zikretmeksizin doğrudan "Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:" diyerek yoğun bir biçimde hadis aktarmaktadır. O, rivayetin kaynağını ve senedini doğrudan belirtmediği için okuyucu onun naklettiği rivayetlere bakarak sanki onların hepsini bizzat kendisi nakletmiştir zehabına kapılabilir. Konuyla ilgili birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. el-Bakara 2/3. âyeti tefsir ederken Hz. Peygamber'in göğsüne işaret ederek "İmân sırdır, İslâm alenidir"⁶⁰ dediğini aktarmaktadır. Aynı âyette geçen "salât" kelimesinin dilde dua anlamına geldiğini Hz. Peygamber'in, "Sizden biriniz yemeğe davet edildiğinde ona icabet etsin. Oruçlu değilse yemek yesin, oruçlu ise yemeğin sahibine dua etsin (فليصل)"⁶¹ hadisinden faydalanarak açıklamaktadır.⁶²

⁵⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71.

⁵⁵ Muhammed b. İsbâ Ebû İsbâ es-Sulemî Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih sünenü't-Tirmizî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (b.y.: y.y., 1968), "Zekât", 27.

⁵⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/735. Başka örnek için bk. 1/74, 109.

⁵⁷ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 72, 81, 130, 190, 194.

⁵⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71.

⁵⁹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71; 2/883.

⁶⁰ İçerisinde Kütüb-i Tis'a'nın da bulunduğu Mektebetü's-Şâmile'nin hadis metinleri bölümünde rivayet taranmış ancak kaynağına rastlanılmamıştır. (Diğer dipnotlarda mezkûr yerde kaynağı bulunmayan hadisler için tekrara düşmemek adına "Temel hadis kaynaklarında geçmemektedir." ifadesi kullanılacaktır.

⁶¹ Tirmizî, "Oruç", 64.

⁶² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/139.

el-Bakara 2/7. âyeti tefsir ederken senedsiz olarak “Ruhlar toplanmış ordular gibidir. Birbiriyle tanışan ruhlar kaynaşır, tanışmayanlar ihtilaf ederler”⁶³ hadisini zikretmektedir.⁶⁴ el-Bakara 2/25. âyeti yorumlarken Hz. Peygamber’in “Orta ve başparmağıyla işarette bulunarak ben ve kıyamet günü böyle olarak gönderildim.”⁶⁵ dediğini senetsiz olarak aktarmaktadır.⁶⁶

el-Bakara 2/113. âyetin tefsirinde Hz. Peygamber’in “Sizler karış karış, adım adım sizden öncekilerin yolunu izleyeceksiniz hatta onlar kertenkele deliğine girseler, siz de onları takip edip gireceksiniz.”⁶⁷ dediğini nakletmektedir. el-Bakara 2/216. âyeti yorumlarken “esrâr” başlığında hiçbir kaynak ve râvi ismi zikretmeksizin Hz. Peygamber’in sefer dönüşü söylemiş olduğu söze atıfta bulunarak “Küçük cihaddan büyük cihada dönüyoruz.”⁶⁸ demektedir.⁶⁹ Özetle, onun tefsirinde senedsiz ve kaynaksız yığınla hadis bulmak mümkündür. Bunların bir kısmı sahih hadis kaynaklarında lafzen ya da manen yer alırken bir kısmı da geçmemektedir.⁷⁰ Aktardığı rivayetin zayıflığını göstermek ya da rivayete güvenmediğini belirtmek için “ruviye”,⁷¹ “kîle”⁷² ve “hukiye”⁷³ gibi tamrîz sigalarıyla da hadis aktardığı görülmektedir.

3. Mefâtîhu'l-esrâr'da Hadis Kullanma ve Yorumlama Yöntemi

Şehristânî, tefsirinde kendisine has bir yöntemle hadis kullanmakta ve yorumlamaktadır. Onun yöntemi aşağıdaki başlıklarda detaylandırılacaktır.

⁶³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed b. Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1422), “Enbiya”, 3; Ebü'l-Hüseyn b. Hacâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülhakî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, 1991), “Birr”, 159, 160; Süleymân b. Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el- Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. Şuayb Arnavût - Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Dâru'r-Risâle el-'Âlemiyye, 2009), “Birr”, 19.

⁶⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/156.

⁶⁵ Buhârî, “Rikâk”, 39; Müslim, “Cuma”, 43.

⁶⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/222.

⁶⁷ Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ala's-sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhîs li'l-Hâfiz ez-Zehebî*, thk. Yûsuf Abdurrahmân Ma'reşî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 4/516.

⁶⁸ Temel hadis kaynaklarında geçmemektedir. Irâkî'ye göre isnadı zayıftır. bk. Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-İrâkî, *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-ahbâr*, thk. Eşref b. Abdülmaksûd Ebû Muhammed (Riyâd: Mektebetü't-Taberiyye, 1995), 2/709.

⁶⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/850.

⁷⁰ Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/86,101, 116-117, 135, 139, 142, 153, 155, 156, 160, 175, 190, 213, 222, 463, 470, 523; 2/606, 615, 621, 660, 749, 767, 767,818, 881, 920, 1028.

⁷¹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/444, 468.

⁷² bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71, 2/903.

⁷³ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/306, 417, 440.

3.1. Âyeti Hadisle Tefsir Etme Yöntemi

Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*'da anlamı kapalı âyetleri açıklarken yorumunu destekleyen hadisleri tek tek aktarıp izah ettiği gibi peş peşe de aktardığı görülmektedir. Tefsirinde bazen hadis metni yerine onun anlamını vermekte; bazen de hadisin bir kısmını aktarmakla yetinmektedir. Örneğin, el-Bakara 2/32. âyette geçen "sübhanallah" sözcüğünü tefsir ederken Talha b. Abdullah'ın (öl. 97/715) Hz. Peygamber'e "sübhanallah" kelimesinin anlamını sorduğunu onun da "Allah'ı kötü şeylerden tenzih etmek"⁷⁴ dediğini aktarmak suretiyle kelimenin anlamını tespitte hadisten yararlanmaktadır.

el-Bakara 2/48. âyette geçen ve karşılık anlamına gelen "جزى" kelimesinin "قضى" anlamında olduğunu Hz. Peygamber'in, Ebû Burde'ye söylemiş olduğu "انحر بمكة ولا تجزي أحداً بعدك / Kurbanını Mekke'de kes, senden sonra hiç kimseye bu hüküm verilmez."⁷⁵ hadisinden çıkarmaktadır.⁷⁶

el-Bakara 2/203'te geçen "لِمَنِ اتقى" / sakınan için" anlamını "Kim hac yapar da hac esnasında ihramlıyken eşiyile cinsel ilişkide bulunmaz, fiska sebep olan söz ve davranışlarda bulunmazsa, günahlardan çıkar ve annesinden doğduğu gün gibi tertemiz olur."⁷⁷ hadisiyle açıklamıştır.⁷⁸ Görüldüğü üzere Şehristânî âyetlerde geçen mücmel kelimeleri tefsir ederken hadislerden yararlanmıştır.⁷⁹

Şehristânî, âyete getirdiği tefsirini destekleyen hadisleri yorumlayarak naklettiği gibi peş peşe izahsız da aktarmıştır. Örneğin, el-Bakara 2/18. âyeti tefsir ederken Hz. Peygamber'in şu hadislerini peş peşe aktarmıştır:⁸⁰ "Çalışınız. Kim ne için yaratılmışsa o amel onun için kolaylaştırılır."⁸¹ "Allah, cenneti ve ona girecek olan halkı yarattı."⁸² "Allah

⁷⁴ Temel hadis kaynaklarında geçmemektedir. Bu rivayet için bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/266.

⁷⁵ Buhârî, "Kurbân", 1; Müslim, "Kurbân", 7.

⁷⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/331-332.

⁷⁷ Buhârî, "Hac", 4; Müslim, "Hac", 438.

⁷⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/821. Başka örnek için bk. 1/329.

⁷⁹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/173, 428, 458, 468; 2/634, 757, 765, 921-922, 932, 955, 965, 972-975.

⁸⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/190.

⁸¹ Müslim, "Kader", 7; Tirmizî, "Kader", 3.

⁸² Ebû Dâvûd, "Sünnet", 18; Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvud b el-Cârûd el-Fârisî et-Tayâlisî, *Müsnevu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1999), 3/152 (No. 1679); Ebû Bekir b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyeri es-San'ânî Abdurrezâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zami (Beyrut, 1403), 11/124 (No. 20095).

bir kul için hayır dilediğinde onu cennete götürecektir amellerde görevlendirir.”⁸³ “Allah’ım senden sana sığınırım.”⁸⁴

el-Bakara 2/251. âyeti tefsir ederken şu hadisleri peş peşe aktarmıştır:⁸⁵ “Allah, ümmetinden namaz kılanla kılmayanı, arınanla arınmayanı, oruç tutanla tutmayanı, cihad edenle etmeyen defeder. Eğer insanlar bunları terk etmek üzere toplanırlarsa Allah bir an bile onlara bakmaz.”⁸⁶ Câbir ve İbn Ömer’in aktardığına göre Hz. Peygamber, “Şüphesiz ki Allah, Müslüman birinin sâlih olmasıyla onun çocuğunu, torununu, ev halkını ve etrafında bulunan evlerin sakinini sâlih yapar. Sâlih kul, o insanların içlerinde bulunduğu müddetçe onlar Allah’ın korumasındadırlar.”⁸⁷ “Allah, sâlih bir Müslüman sayesinde komşularından yüz ev halkını belalardan muhafaza eder.”⁸⁸ “Eğer rukû edenler, bebekler ve meradaki hayvanlar olmasaydı, Allah üzerinize azap yağdırırdı.”⁸⁹ Âyetleri tefsir ederken hadislere sık sık başvurması onun Kur’ân ve hadis bütünlüğünü savunduğunu ihsas ettirmektedir.⁹⁰

Şehristânî, tefsirinde çoğu kez hadisi bir bütün olarak vermek yerine yorumuna destek olan kısmını aktarmakla yetinmektedir. Örneğin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in faziletinden bahseden bir rivayetin sadece “Ömer, Ebû Bekir’in bir hasenesidir.” kısmını aktarmaktadır.⁹¹ Hz. Peygamber’in visal orucunu yasakladığı ile ilgili hadisin sadece “Ben sizin gibi değilim. Ben rabbim katında yedirilip içiriliyorum”⁹² kısmını nakletmektedir.⁹³ Hz. Peygamber’in iyilik ve kötülüğün tanımını yaptığı hadisin sadece “Kötülük, gönlünü rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediğin şeydir”⁹⁴ cümlesini eserinde zikretmektedir.⁹⁵

⁸³ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 17; Tirmizî, “Tefsir”, 8.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 2/147; Müslim, “Namaz”, 222.

⁸⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 2/955.

⁸⁶ Rivayetin yakın anlamlısı için bk. Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, thk. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2000), 6/97 (No. 7597).

⁸⁷ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Müessesetü’r-Risâle, 2000), 4/516-517.

⁸⁸ Ebü’l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebi Bekr el-Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid ve menbeu’l-fevâid*, thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü’l-Kudsî, 1994), 8/164; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl’ârifin el-Münâvî, *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-câmi’i’s-sağîr* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1982), 2/261.

⁸⁹ Hadisin yakın anlamlısı için bk. Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî Ebû Ya’lâ, *Müsnedü Ebû Ya’lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Beyrut: Dâru’l-Me’âmûn li’t-Turâs, 1990), 11/511 (No. 793).

⁹⁰ Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 1/190, 329, 333, 446, 516; 2/679-80, 765, 804-805.

⁹¹ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 2/807.

⁹² Buhârî, “Hudûd”, 42; Müslim, “Siyâm”, 57.

⁹³ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 2/773.

⁹⁴ Müslim, “Birr” 15.

⁹⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu’l-esrâr*, 2/1044 Başka örnekler için bk. 1/329, 519; 2/804, 873, 934.

Şehristânî, bazen hadisin metni yerine onun anlamını aktarmıştır. Örneğin, el-Bakara 2/68. âyetin tefsirinde hadisin mefhumunu şu şekilde nakletmiştir: Hz. Peygamber'in dediği gibi İsrailoğulları eğer herhangi bir ineği kurban etselerdi bu kendilerinden kabul edilecekti. Fakat onlar soru sorarak bu işi kendilerine zorlaştırdıkça Allah da onlara zorlaştırdı.⁹⁶ Şehristânî'nin rivayet ettiği bu bilgi Taberî tefsirinde şu şekilde geçmiştir: "İsrailoğulları en düşük ineği kesmekle emrolunmuşlardı. Onlar, kendilerine bu işi zorlaştırmış Allah da zorlaştırdı. Allah'a yemin olsun ki eğer onlar inekleri birbirinden ayırt eden sorular sormasalar onlara asla başka inek açıklaması yapılmazdı."⁹⁷ Şehristânî, tefsirinde rivayetin son cümlesini aktarmıştır.⁹⁸

3.2. Âyeti Sahâbî Sözüyle Tefsir Etme Yöntemi

Şehristânî, tefsirinde kendi görüşünü temellendirmek için âyet ve hadislerden yararlandığı gibi sahâbî sözlerinden de istifade etmektedir. Onun görüşlerinden faydalandığı sahâbîlerin başında Hz. Ali,⁹⁹ İbn Abbâs,¹⁰⁰ İbn Mes'ûd,¹⁰¹ ve Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)¹⁰² gelmektedir. O, bazen aynı görüşte olan birkaç sahâbînin ismini peş peşe zikrettikten sonra onların düşüncesine yer vermekte¹⁰³ bazen de sahâbî ismi zikretmeksizin "Sahâbeden bir topluluk şöyle dedi:" diyerek düşüncüyü aktarmaktadır.¹⁰⁴ Örneğin, "Allah örnek vermekten utanmaz."¹⁰⁵ ifadesini açıklarken hayâda asıl olanın terk olduğu fikrini İbn Abbâs'ın şu sözüne dayandırmıştır: "Hakkı vasf etmek için örnek getirmek terk edilmez."¹⁰⁶ Bununla hakkı açıklamak için örnek getirilebileceğini açıklamaktadır.

Şehristânî, münafıkların cahiller ve nimetleri saptıranlar olduğunu belirttiikten sonra bu düşüncesini Hz. Ali'nin dediği gibi "Onlardan birine hükümlerden bir hüküm gelince kendine göre karar verirler. Daha sonra aynı konu bir başkasına anlatılınca, o da öncekinin hilafına fetva verir. Bunun üzerine karar vericiler baş kadularının yanında toplanıp, verdikleri yargıyı anlatırlar. O da hepsinin kararının doğru olduğunu beyan eder. Hâlbuki

⁹⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/402.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, 2/205.

⁹⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/406. Konu ile ilgili başka örnek için bk. 2/872.

⁹⁹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/113, 116, 133, 148; 2/666.

¹⁰⁰ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/80, 83, 90, 103, 109, 116, 127, 139, 151, 152, 162, 338.

¹⁰¹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/136, 536.

¹⁰² bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/468; 2/613.

¹⁰³ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/ 218, 219, 241, 251, 2/ 645, 788.

¹⁰⁴ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/224, 527; 2/881.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/26.

¹⁰⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/225.

rableri, peygamberleri ve kitapları birdir. Allah bunlara birbirine aykırı hüküm vermelerini ve isyan etmelerini emretmediği gibi dinini de eksik bırakmamıştır. Ayrıca Allah'ın ortağı ve razı edeceği kimsesi de yoktur. Hz. Peygamber, Allah'ın kâmil dinini tebliğ etmede hiçbir hata yapmamıştır. Eksikliklerden münezzehe olan Allah, '*Kitapta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*'¹⁰⁷ diyerek desteklemektedir."¹⁰⁸ Şehristânî, el-Bakara 2/201. âyeti tefsir ederken, Hz. Ali'nin "Dünyadaki iyilik sâliha bir eştir. Ahiretteki iyilik, hurilerdir. Cehennem azabı ise; kötü kadındır."¹⁰⁹ sözünden yararlanmaktadır.¹¹⁰

el-Bakara 2/238. âyeti tefsir ederken orta namazın hangi namaz olduğu ile ilgili sahâbîlerin görüşlerine şöyle yer vermiştir: Hz. Ömer, Muâz b. Cebel (öl. 17/638), Übey b. Ka'b, İbn Ömer, İbn Abbâs ve Câbir'e göre orta namazla sabah namazı kast edilmiştir. Çünkü sabah namazı gece ile gündüz arasında yer almaktadır. Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665), Üsâme b. Zeyd (öl. 54/674), Hz. Âişe (öl. 58/678) ve Ebû Saîd el-Hudrî'ye (öl. 74/693-94) dayandırılan bir görüşe göre de öğle namazıdır. Çünkü günün ortasında yer almakta ve ilk farz kılınan vakittir. Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre ve Ata'dan rivayetle İbn Abbâs'a göre de ikinci namazıdır. Benzer rivayetler Hz. Ümmü Habîbe (öl. 44/664), Hz. Hafsa (öl. 45/665), Semüre b. Cündeb (öl. 60/680), Hz. Âişe, Berâ b. Âzib (öl. 71/690) ve Ebû Saîd el-Hudrî'den (öl. 74/693-94) de gelmiştir.¹¹¹ Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiğine göre Hendek Gazvesi'nin (5/627) yapıldığı gün savaş meşguliyetinden dolayı güneş batana kadar ikinci namazı kılamadılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in, "Bizi orta namazdan alıkoydular. Allah onların kalplerini ve kabirlerini ateşle doldursun."¹¹² dediğini Şehristânî aktarmaktadır.¹¹³ Hz. Hafsa, Hz. Âişe ve el-Berrâ b. Âzib'in vâv atf harfiyle ve atıfsız olarak da "حافظوا على الصلوات و الصلاة الوسطى و صلاة العصر" /Namazlarınıza, orta ve ikinci namazına dikkat ediniz." dediğini ve Hz. Hafsa'nın da bu şekilde Hz. Peygamber'den duyduğunu Şehristânî belirtmektedir. Çoğunluğun görüşüne göre orta namazla ikinci namazı kast edilmiştir. Çünkü bu konuda özel rivayetler gelmiştir.¹¹⁴ Örneğin, "İkinci

¹⁰⁷ En'âm 6/38.

¹⁰⁸ Seyyid Râzî, *Nehcü'l-belâğa*, çev. Kadri Çelik (İstanbul: Kevser Yayınları, ts.), 58; Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/237. Başka örnek için bk. 2/674-675.

¹⁰⁹ Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeyiş (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964), 2/432.

¹¹⁰ Demir, *Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi*, 2/816.

¹¹¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/921.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/404 (No. 1246); Müslim, *Müslim*, "Mesâcid", 204.

¹¹³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/921-922.

¹¹⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/922.

namazını terk eden amellerini boşa çıkartmıştır.”¹¹⁵ “İkinci namazını terk eden ailesini yitirmiş gibidir.”¹¹⁶ Şehristânî bu görüşlerin hepsini aktardıktan sonra orta namazla ilgili en sahih görüşün ikinci namazı olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁷

el-Bakara 2/10’da geçen “*Kalpplerinde hastalık vardır.*”¹¹⁸ cümlesine İbn Abbâs ve İbn Mes’ûd’un “Kalpplerinde şüphe ve nifak vardır.” anlamını verdiğini,¹¹⁹ el-Bakara 2/19. âyette geçen “صَيْبٌ” kelimesine İbn Abbâs’ın “şiddetli yağmur” manasını yükleyerek ve sadece yağmur sözcüğü ile mezkûr kelimenin kullanıldığını belirtmektedir.¹²⁰ el-Bakara 2/54’te geçen “Nefsinizi öldürünüz.” ile ilgili bilgileri aktarırken sahâbîlerden bir topluluğa göre kendilerini öldürenlerin sayısının 70 bin olduğunu aktarmaktadır.¹²¹ Mezkûr açıklamalarda da görüldüğü üzere Şehristânî, *Tefsîr’inde* sahâbî sözlerinden çokça istifade etmektedir. Bu yönüyle onun klasik tefsirlerde kullanılagelen yöntemi takip ettiğini söylemek mümkündür.

3.3. Âyeti Tâbiîn Sözüyle Tefsir Etme Yöntemi

Şehristânî, sahâbîlerin görüşüne önem verdiği kadar tâbiîn’in de fikrine önem vermiştir. O, bazen tâbiîinden birinin bir konuda, bir sahâbî veya çağdaşlarından herhangi biriyle aynı görüşü paylaşıyorsa “Şu şahıslar bu görüşte hemfikirdirler:” demektedir. Bazen açıkça müfessir tâbiîn’in görüşlerini isim vererek tek tek zikretmektedir. Onun fikirlerinden en fazla istifade ettiği tâbiînlerin başında Mücâhid, Hasan el-Basrî, Katâde, Dahhak b. Müzâhim (öl. 105/723), İkrime el-Berberî (öl. 105/723), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Ebû Sâlih es-Semmân (öl. 101/719-20) ve Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) gelmektedir.¹²² Örneğin, “Mü’min bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta belirir. Tövbe edip istiğfarda bulunursa kalbi cilalanır. Eğer günahı artırırorsa siyah nokta artar ta ki kalbi kaplar. Bu da الرين/pastır.”¹²³ Hadiste geçen “pas”ı Mücâhid şu şekilde açıklamıştır: “Pas tabtan/baskı/mühirden daha şiddetlidir. Tab da kilitten daha kolaydır.”¹²⁴

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/57 (No. 22959); Buhârî, “Namaz”, 15.

¹¹⁶ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü Süneni’l-Kübrâ*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), “Namaz”, 23.

¹¹⁷ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 2/924.

¹¹⁸ el-Bakara 2/10.

¹¹⁹ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 2/164.

¹²⁰ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/194. Başka örnek için bk. 1/213.

¹²¹ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/354.

¹²² Demir, *Şehristânî’nin Mefâtihu’l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi*, 40.

¹²³ Hadisin yakın anlamlısı için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/333 (No. 7952); Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ala’s-sahîhayn*, 2/562.

¹²⁴ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/153.

Tâbiîn muhaddislerden er-Rebî' b. Huseym (öl. 65/685 [?]), Kabîsa b. Züeyb (öl. 86/705), Nâfi' (öl. 117/735) ve Saîd b. Müseyyeb (öl. 94/713)'e göre orta namazla akşam namazı kast edilmiştir. Çünkü akşam namazı büyük ile küçük, gece ile gündüz arasında yer almaktadır.¹²⁵ Mezkûr örneklerde de görüldüğü üzere Şehristânî tefsirinde tâbiîn âlimlerin görüşünden çokça istifade etmiştir.

3.4. Sebeb-i Nüzûl Rivayetlerini Kullanma Yöntemi

Şehristânî'nin tefsirinde sebeb-i nüzûl rivayetlerini çok sık kullandığı görülmektedir. O, bir âyetin birden fazla sebeb-i nüzûlü varsa, onların hepsini tek tek, kendisine has bir sıralamayla "nüzûl" başlığı altında verdiği gibi tefsirini yaptığı âyetin içine yaydığı da olmuştur.¹²⁶ Âyetin indiği ortamı ve zamanı betimlemesi, soru üzerine ya da birileri hakkında nâzil oldu ise bunu belirtmesi,¹²⁷ sebeb-i nüzûl rivayetlerini önemseydiğini ortaya koymaktadır. Konuyu açıklayan birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

el-Bakara 2/212. âyet, 'Ata'nın İbn Abbâs'tan aktardığına göre Benî Kureyza, Benî Nadîr ve Benî Kaynukâ Yahudileri hakkında nâzil olmuştur. Onlar muhacirlerden fakir olanlarla dalga geçip onları kınayınca Allah bu âyeti indirmiştir. Mukâtil'e göre âyet, fakir muhacirlerle alay eden Abdullah b. Ubey (öl. 9/631) ve arkadaşları hakkında nâzil olmuştur. Kelbî'nin (öl. 146/763) İbn Abbâs'tan aktardığı bir görüşe göre de İbn Mes'ûd, Habbâb b. Eret (öl. 37/657-58), Suheyb b. Sinân er-Rûmî (öl. 38/659), Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (öl. 12/633) gibi Hz. Peygamber'in fakir ashabıyla dalga geçen Ebû Cehil (öl. 2/624) ve müşrik Araplar hakkında nâzil olmuştur.¹²⁸

Şehristânî'nin aktardığı bazı rivayetlere göre el-Bakara 2/97. âyet Hz. Ömer,¹²⁹ 215. âyet de Amr b. el-Cumûh el-Ensârî (öl. 3/625) hakkında inmiştir.¹³⁰ O, kimi zaman bir âyetin kimin hakkında nâzil olduğu ile ilgili birçok görüşe yer vermektedir. Örneğin, el-Bakara 2/207. âyetin bir grup sahâbî hakkında indiği, Hz. Ali, Mikdâd b. Amr (öl. 33/653), Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656), Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657) ve Suheyb b. Sinân er-Rumî hakkında indiği ile ilgili görüşlere yer vermektedir.¹³¹

¹²⁵ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/922.

¹²⁶ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/210, 232.

¹²⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/157, 829.

¹²⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/836-837.

¹²⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/473.

¹³⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/846. Başka örnekler için bk. 1/172, 188.

¹³¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/826-827. Başka örnek için bk. 2/999-1000.

O, sebebi nüzûlle ilgili aktardığı rivayetin hangi kaynaktan geçtiğine değinmek yerine verdiği bilginin kime ait olduğunu zikretmektedir.¹³² Bu konuda en fazla yararlandığı sahâbînin İbn Abbâs olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, el-Bakara 2/108. âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak İbn Abbâs'tan iki rivayet aktarmaktadır.¹³³

3.5. Hadis Yorumlama Yöntemi

Şehristânî, tefsirinde âyetleri ve hadisleri imân-küfür, mü'min-kâfir, zâhir-bâtın, iyi-kötü, güzel-çirkin, gece-gündüz, saîd-şakî gibi çift yönlü olarak açıkladığı görülmektedir. Nitekim bu çift yönlülüğün Kur'ân'da da kullanıldığı görülmektedir.¹³⁴ O, âyette geçen bir kelimenin doğru anlaşılması için hadisten faydalandığı gibi¹³⁵ kendi görüşünü özetlemek için de istifade etmektedir.¹³⁶ Esrâr başlıklarında âyet ve hadisleri kendisine has bir yöntemle yorumlamaktadır. Örneğin, Cibril hadisi olarak meşhur olmuş olan rivayette geçen "İslâm nedir? İmân nedir? İhsan nedir?" sorularına Hz. Peygamber'in vermiş olduğu cevapla "İslâm'ın başlangıç, imânın orta, ihsânın da kemâl olduğunu" belirtmek suretiyle kendisine has bir yorum getirmiştir.¹³⁷ Onun getirmiş olduğu bu işârî yorum hadisin zahirinden anlaşılmamaktadır. O da bunu esrâr başlığında zikrederek işin farkında olduğunu hissettirmektedir.

Şehristânî, münafıkların özelliklerinden bahsedip onların hidayet karşılığında dalaleti aldıklarını¹³⁸ beyan ettikten sonra Hz. Peygamber'in de belirttiği gibi münafıkların derekeleri ve yiyeceklerinin yedi olduğunu şu hadise dayandırarak açıklamaktadır:¹³⁹ "Mü'min tek bir bağırsakla, münafıksa yedi bağırsakla yer."¹⁴⁰ Hadisten yiyeceklerinin yedi olduğu zahiri olarak anlaşılmazsa da Şehristânî öyle bir çıkarımda bulunmuştur.

O, "Hidayet doğru yoldur. Deliller ise yoldaki ışıklardır. Yolu ve yolun ışıklarını gizleyen sapmıştır." görüşünden sonra şu hadise yer vermiştir: "Yeryüzünün sınır alametlerini değiştirene Allah lanet etsin."¹⁴¹ hadisinden sonra düşüncesini şu şekilde

¹³² bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/71, 148-149, 149, 402, 406, 471-472, 476, 497, 502, 515, 521, 539; 2/698.

¹³³ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/508 Başka örnekler için bk. 1/158, 172, 188, 508.

¹³⁴ Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, 408-409.

¹³⁵ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/699.

¹³⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/681.

¹³⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/519.

¹³⁸ el-Bakara 2/16.

¹³⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/178.

¹⁴⁰ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 5/33; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, 6/251.

¹⁴¹ Müslim, "Kurban", 43; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed 'Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kible, 2006), 11/324 (No. 22449).

sürdürmüştür: Sefa ve Merve gibi yeryüzünün nişaneleri, kulluğa vesile olan saygı ve ihtimam gerektiren işaret ve sembollerdir.¹⁴²

Şehristânî, delil olarak getirdiği hadisin görüşüne doğru hizmet ettiğini hissettirmek için onda geçen bazı kelime ve kalıpları meramı doğrultusunda açıkladığı görülmektedir. Örneğin, el-Bakara 2/7. âyeti tefsir ederken “اعملوا و كلّ ميسر لما خلق له”/Çalışınız her kolaylaştırıcı kendisine yaratılan şey içindir.”¹⁴³ hadisini meramı doğrultusunda şu şekilde açıklamaktadır. “اعملوا” teklifi hükme işaret etmektedir. “وكلّ ميسر لما خلق له” takdiri hükme işaret etmektedir.¹⁴⁴

Şehristânî, aktardığı “Başını tıraş eden, yüksek sesle ağlayan ve kıyafetlerini yırtan bizden değildir.”¹⁴⁵ hadisinin yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için şu açıklamayı yapmaktadır: “Musibet anında saçlarını tıraş eden ahvahlarla sesini yükselten, elbisesini yırtan bizden değildir.”¹⁴⁶

O, “Musibet anında sabredip rabbine dönenin musibetini Allah tedavi eder, akıbetini güzelleştirir, onun için iyi ve razı olacağı bir halef yapar.”¹⁴⁷ hadisinde geçen “musibet” kelimesini “insana hayır, şer, nimet ve bela olarak dokunan şeyler” anlamında kullandıktan sonra örfî anlamına da şöyle dikkat çekmektedir: Örfte, “ağır, hasar bırakan şeyler” için musibet kelimesi kullanılmaktadır.¹⁴⁸

İbn Abbâs'ın Yahudiler hakkında Hz. Peygamber'den rivayet ettiği “Eğer ölümü temenni etselerdi, onlardan her insan ışıltısını kaybeder ve yeryüzünde hiçbir Yahudi kalmazdı.”¹⁴⁹ hadisinde geçen “temenni” sözcüğüne “dua ve istek” anlamı vermiştir.¹⁵⁰ Örneklerden de anlaşıldığı üzere müfessir hadislerden kendi düşüncesi doğrultusunda istişhâd getirdiği gibi bazı kelimeleri de bâtinî yorumlarla aktarmıştır.

¹⁴² Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/690. Başka örnekler için bk. 1/ 160, 166, 174, 315,323, 223,259, 269, 495,525; 2/671, 723, 724, 739.

¹⁴³ Müslim, “Kader”, 7; Tirmizî, “Kader”, 3.

¹⁴⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/155.

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 29; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Behrû'z-zehâr el-me'ruf bi müsnedi'l-Bezzâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdülhâlik (Beyrut: Muessetu Ulumi'l-Kur'ân, 2009), 8/56.

¹⁴⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/679-680.

¹⁴⁷ Hadisin yakın anlamlısı için bk. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.), 12/255.

¹⁴⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/680. Başka örnekler için bk. 1/153, 174-175; 2/799.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân*, 2/272.

¹⁵⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/468.

4. *Mefâtîhu'l-esrâr'* da Kullanılan Hadislerin Sıhhat Bakımından Değerlendirilmesi

Şehristânî, hadis kullanırken rivayetin sıhhatiyle ilgili hiçbir değerlendirmede bulunmamaktadır.¹⁵¹ Onun tefsirine aldığı hadisler incelenirken sahihin yanı sıra hasen, zayıf ve kaynağı tespit edilemeyen birçok hadis kullandığı görülmüştür.

4.1. Sahih Hadis Kullanımı

Şehristânî'nin tefsirinde kullanmış olduğu sahih hadislerle¹⁵² şunları örnek olarak vermek mümkündür: O, Bakara 2/245. âyeti tefsir ederken “En hayırlı sadaka gönül zenginliğiyle yapılan sadakadır.”¹⁵³ hadisine yer vermiştir.¹⁵⁴

el-Bakara 2/260. âyetin yorumunda Hz. Peygamber'in, “Allah, İbrahim'e (as) rahmet eylesin. Biz şüphe etmeye İbrahim'den daha layığız.”¹⁵⁵ dediğini aktarmaktadır.¹⁵⁶

el-Bakara 2/273. âyeti açıklarken “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki sizden biriniz bir ip alıp odun toplasa, onları omuzunda ve sırtında taşısa insanlardan bir şey istemesinden daha hayırlıdır. O da ya verir ya da vermez.”¹⁵⁷ hadisini kullanmaktadır.¹⁵⁸

Şehristânî'nin tefsirinde sahihliğinde ihtilaf bulunan hadisler de kullandığı görülmektedir. Örneğin, “Allah'ın kendisine bahşettiği bir ilmi, kim gizlerse sanki ateşten bir gem ağzına vurulmuş gibi olur.”¹⁵⁹ Şehristânî'nin aktardığı mezkûr lafızlarla rivayet ana kaynaklarda geçmemektedir. Onun yakın anlamlılarını aktaran Heysemî, bazısını sahih bazısını zayıf kabul etmiştir.¹⁶⁰

4.2. Hasen ve Zayıf Hadis Kullanımı

Şehristânî, hadis usulü kurallarına göre hasen ya da zayıf olan birçok hadis kullanmıştır. Örneğin, kulun evladı vefat ettiğinde Allah meleklerine “Kulumun evladının

¹⁵¹ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/69-70.

¹⁵² Ehl-i hadisin, “Ümmet; Buhârî ve Müslim'in *Sahih*lerine aldığı hadislerin sıhhati üzerine icma etmiştir.” (bk. Osman b. Abdurrahman İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Usâme el-Belhî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010), 18-21; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 157.) görüşünden hareketle bu eserlerde geçen hadisler sahih kategorisinde değerlendirilmiştir.

¹⁵³ Buhârî, “Zekât”, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13/168 (No. 7741).

¹⁵⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/932.

¹⁵⁵ Buhârî, “Enbiya”, 11; Müslim, “İmân”, 238.

¹⁵⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/992. Başka örnekler için bk. 2/773, 922, 932, 943, 1016, 1021, 1022, 1044.

¹⁵⁷ Buhârî, “Zekât”, 4.

¹⁵⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/1022.

¹⁵⁹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/961.

¹⁶⁰ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 1/163-164.

canını mı aldınız?" Onlar da "Evet." Allah, "Onun kalbinin meyvesini mi aldınız?" Melekler, "Evet." Allah, "Kulum ne dedi?" Melekler, "Sana hamd etti ve sana sığındı." Bunun üzerine Allah, "Kulum için cennette bir ev inşa edin ve onu hamd evi olarak isimlendirin." Şehristânî'nin tefsirinde aktardığı¹⁶¹ bu hadis Ebû İsa'ya göre hasen garib, Elbânî'ye göre ise hasendir.¹⁶²

Müfessir, tefsirinde sahîh ve sakîm ayrımı yapmaksızın âyetin tefsirine katkı sağlayan birçok rivayet kullandığı görülmektedir. Bazen ruvîye, kîle¹⁶³ gibi tabirlerle rivayetin zayıflığını okuyucuya hissettirirken bazen de öyle bir gereksinim duymamaktadır. Onun tefsirinde kullandığı zayıf hadislere şu rivayetleri örnek vermek mümkündür:

Şehristânî, el-Bakara 2/186. âyeti tefsir ederken "Arefe gününün en faziletli duası لا إله إلا الله" haberini aktarmaktadır. Rivayet bu lafızlarla temel hadis kitaplarında geçmemektedir. Onun yakın anlamlısı şu şekilde geçmektedir: "Duaların en faziletlisi Arefe günü yapılan duadır. Ben ve benden önceki peygamberlerin onda yaptığı en faziletli dua لا إله إلا الله وحده لا شريك له" tir.¹⁶⁴ Beyhâkî, *es-Sünnenü'l-kübrâ'* da bu rivayetin mürsel olduğunu belirtmektedir. O, Mâlik'in başka bir tarikle rivayeti mevsûl yaptığını ancak onun da senedinin zayıf olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵ Zayıf kategorisinde yer alan bu rivayetin bir kısmını Şehristânî aktarmıştır.

O, el-Bakara 2/197. âyeti tefsir ederken Hz. Ebû Bekir'in faziletiyle ilgili şu rivayeti aktarmaktadır: "وَإِنَّ عُمَرَ لَحَسَنَةٌ مِنْ حَسَنَاتِ أَبِي بَكْرٍ / Ömer, Ebû Bekir'in hasenelerinden bir hasenedir."¹⁶⁷ Bu hadisin tamamı hadis kaynaklarında şu şekilde geçmiştir: Hz. Peygamber, Ammâr'a "Ey Ammâr! Cibril az önce bana geldi. Dedim ki 'ey Cibril! Bana Ömer b. el-Hattâb'ın gökteki faziletinden bahset.' Cibril, 'ey Muhammed! Eğer ben Ömer'in gökteki faziletlerini Nûh'un kavminin arasında yaşadığı 950 sene kadar anlatsam Ömer'in faziletlerini bitiremem. Ömer ise Ebû Bekir'in hasenelerinden bir hasenedir.' dedi."¹⁶⁸ Şehristânî'nin tefsirinde zikrettiği mezkûr hadisin isnadı zayıftır. Zira hadisin senedinde

¹⁶¹ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/679.

¹⁶² Tirmizî, "Cenâiz", 36.

¹⁶³ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/86, 87.

¹⁶⁴ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/765.

¹⁶⁵ Mâlik b. Enes, "Kur'ân", 239.

¹⁶⁶ Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ'*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 5/190.

¹⁶⁷ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/807.

¹⁶⁸ Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*, 3/179.

geçen el-Velîd b. el-Fadl el-Anzî son derece zayıf bir râvi olup rivayetleri muhaddislerce terk edilmiştir.¹⁶⁹

O, el-Bakara 2/251. âyeti tefsir ederken “Eğer rukû edenler, bebekler ve meradaki hayvanlar olmasaydı, Allah üzerinize azap yağdırırdı.”¹⁷⁰ hadisini aktarmaktadır.¹⁷¹ Rivayetin senedinde geçen Abdurrahmân b. Sa’d b. Ammâr’dan dolayı hadis zayıftır.¹⁷² Mezkûr örneklerden de anlaşıldığı üzere müfessir tefsirinde hasen ve zayıf hadis kullanmıştır.

4.3.Kaynağı Bulunmayan Rivayetler Aktarması

Şehristânî’nin tefsirinde hadis olarak rivayet ettiği ancak kaynaklarda bulunmayan rivayetlere rastlamak mümkündür. Örneğin, el-Bakara 2/46¹⁷³ ve 86.¹⁷⁴ âyetleri tefsir ederken aktarmış olduğu “Zekât vermeyenin namazı yoktur.”¹⁷⁵ rivayeti temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.

Şehristânî’nin tefsirinde aktardığı “Evinde kalarak nafakasını Allah yolunda harcamak için gönderen kişiye kıyamet gününde gönderdiği her dirheme karşılık yetmiş dirhem verilir. Allah yolunda kendisi cihad edip aynısını Allah rızası için harcayanın verdiği her dirheme karşılık yedi yüz dirhem kıyamet gününde kendisine verilir. Allah dilediğine kat be kat verir.”¹⁷⁶ Bu rivayet mezkûr lafızlarla temel hadis kitabında tespit edilememiştir. Aynı şekilde onun tefsirinde aktarmış olduğu “Namazın üçte biri boyun eğme, üçte biri huşu ve üçte biri duadır.”,¹⁷⁷ “Hayız/kur elbiselerini al.”,¹⁷⁸ “Ehl-i beytimi seven beni sevmiş olur. Benim sevdiğilerimi de Allah sever”,¹⁷⁹ ve “Mahlûkatıyla dinine, dini ile birliğine delalet

¹⁶⁹ Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, 9/68; Ebû Ahmed Abdullah İbn ‘Adiy, *el-Kâmil fî du’efâi’r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1997), 8/360-361; Hâfız Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-mizân*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü’l-Matbuâtü’l-İslâmiyye, 2002), 8/389.

¹⁷⁰ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 22/309.

¹⁷¹ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 2/955. Başka örnek için bk. 2/765, 813.

¹⁷² Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, 10/227; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-mizân*, 9/353.

¹⁷³ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/329.

¹⁷⁴ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/447.

¹⁷⁵ Temel hadis kaynaklarında kaynağına ulaşamadık.

¹⁷⁶ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 2/998.

¹⁷⁷ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 1/328-329.

¹⁷⁸ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 2/890.

¹⁷⁹ Şehristânî, *Mefâtihu’l-esrâr*, 2/707.

etmek için Allah dinini mahlûkatın yaratılışı gibi türetmiştir."¹⁸⁰ rivayetleri mezkûr lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.¹⁸¹

4.4.Senedi Meçhul Rivayetlere Yer Vermesi

Şehristânî, tefsirinin pek çok yerinde hiçbir kaynağa veya yazara atıfta bulunmadan "rivayet olunduğuna göre"¹⁸², "rivayet olunuyor ki"¹⁸³, "hikâye edildiğine göre"¹⁸⁴, "rivayet olunmuştur ki"¹⁸⁵, "rivayet edildiğine göre", "rivayet ehli kişiler demişlerdir ki", "haberde geldiği üzere"¹⁸⁶, "rivayette"¹⁸⁷ gibi meçhul ifadeler kullanarak bazı rivayetlere yer vermiştir. Bu şekilde aktarılan rivayet, hadis usulü kurallarına göre zayıf kategorisinde yer almaktadır. Bu şekilde rivayette bulunması bize göre onun rivayet ve hadis kullanımı bakımından en zayıf yönünü yansıtmaktadır. Örneğin, "hadiste zikredildiğine göre" deyip şu rivayeti aktarmaktadır: "Suyun ateşi söndürdüğü sadaka da Allah'ın gazabını ve hataları söndürür. Beladan yetmiş babı da def eder."¹⁸⁸ Onun aktarmış olduğu lafızlarla rivayet temel hadis kaynaklarında geçmemektedir.¹⁸⁹

Sonuç

Rivayet, dirâyet ve işrâfî tefsir metodunun birçok özelliğini eserinde mezceden Şehristânî, âyetleri açıklarken yaşadığı asırdaki mevcut kaynaklardan, sebab-i nüzûl, âyetler arası münasebet, kıssa, kıraat, fıkıh, nahiv, sarf, lügat ve meâni açısından yararlanarak görüşler zikrettikten sonra âyetlerin esrârını açıklamaktadır. Âyetleri tefsir ederken başvurduğu ilk iki kaynağı Kur'ân ve hadistir. Âyet ve hadisleri; imân-küfür, mü'min-kâfir, zâhir-bâtın gibi çift yönlü olarak açıklamaktadır. O, eserinde sahih hadisin yanı sıra hasen, zayıf, senedi meçhul ve kaynağı tespit edilemeyen çokça rivayet aktarmış olmasına rağmen onların sıhhati hakkında hiçbir yorum yapmamıştır. Bu da onun hadis aktarımı hususunda titiz ve hassas davranmadığını göstermektedir.

¹⁸⁰ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/925.

¹⁸¹ Başka örnekler için bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/707, 763, 947.

¹⁸² bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/302.

¹⁸³ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/558.

¹⁸⁴ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/39,80,154,161.

¹⁸⁵ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/7,10,11,13.

¹⁸⁶ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/526.

¹⁸⁷ bk. Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 1/163; 2/556.

¹⁸⁸ Şehristânî, *Mefâtîhu'l-esrâr*, 2/1016.

¹⁸⁹ Yakın anlamlısı için bk. Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Tânk b. 'Ivedillah ve Abdulmuhsin b. İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 1/289; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1/92.

Âyetleri tefsir ederken ya da savunduğu bir düşünceyi temellendirirken tercih ettiği rivayetler araştırma konusu edildiğinde, pek çoğunun muteber hadis kaynaklarında lafzen ya da mana ile geçen sahih hadislerden alındığı görülmektedir. Ancak bu durum onun naklettiği bütün rivayetler için söz konusu olamamaktadır. Sahih hadislerin dışında onun hasen ve zayıf hadislere de yöneldiği hatta bazen uydurma ve kaynaksız pek çok haberlere bile itibar ettiğine rastlanılmaktadır. Ayrıca tefsirinin birçok yerinde “rivayet edilmiştir ki”, “hikâye olunur ki” gibi ifadeler kullanmak suretiyle meçhul sığayla aktarılan rivayetlere de yer vermektedir. Onun bu yönünü hadis ilmi açısından zayıf olarak değerlendirmek mümkündür.

Hz. Peygamber’den rivayet edilen bazı hadisleri senedsiz, direkt olarak “Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:”, “Hz. Peygamber’in dediği gibi”, “hadiste geldiği üzere” gibi geçişlerle yoğun bir biçimde aktarmaktadır. O, rivayet aktarımında hangi tefsir ve hadis kaynaklarından yararlandığını belirtmediğinden rivayetleri nereden aldığını tespit etmek mümkün olamamaktadır. O, tefsirinde halk arasında hadis olarak şöhret bulmuş ancak hiçbir muteber kaynaktan geçmeyen birçok rivayeti sıhhati hakkında değerlendirmede bulunmadan aktarmaktadır. Bu da eserin bir eksiği olarak kabul edilmelidir. Son tahlilde *Mefâfihu'l-esrâr*’dan hareketle Şehristânî’nin hadiste mütesâhil kategorisinde yer aldığını söylemek mümkündür

Şehristânî; tefsir, kelâm, felsefe, dinler ve mezhepler tarihi gibi birçok alanda eser vermiş çok yönlü bir âlim olması hasebiyle birçok yönden eserleri incelenmiştir. Ancak hadisçilik yönü yeterince ele alıp incelenmemiştir. Dolayısıyla hadislerle olan ilgi ve irtibatı hala araştırmaya muhtaç bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Bu makalede tefsirinden hareketle onun hadis kullanma yöntemi ortaya konulmaya çalışıldı. Ancak onun hadisçiliğini diğer eserlerini de merkeze alarak farklı yönlerden ortaya koyan akademik tezlere ve çalışmalara ihtiyaç vardır. Böyle çalışmalar yapılırsa onun ilmi değeri ve birikimi tam olarak istifadeye sunulmuş olur.

Kaynakça / References

- Abdurrezâk, Ebû Bekir b. Hemmâm b. Nafi' el-Himyerî es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zami. Beyrut, 1403.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Arpa, Recep. "Mefâtîhu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr Adlı Tefsirin Şehristânî'ye Aidiyeti Meselesi". *Usul İslam Araştırmaları* 27/27 (2017), 19-48.
- Arpa, Recep. "Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-esrâr Adlı Tefsirinde Şahsî Mushaflar ve Sûre Tertipleri". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 45-87. <https://doi.org/10.26570/isad.346788>
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Ebû Hâcer Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Behru'z-zehhâr el-me'ruf bi müsnedi'l-Bezzâr*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdilhâlik. 13 Cilt. Beyrut: Muessetu Ulumi'l-Kur'ân, 1. Basım., 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed b. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1. Basım., 1422.
- Çurak, Halil. *Abdülkerîm Şehristânî'nin Kelâmî Görüşleri*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Demir, Abdulalim. *Şehristânî'nin Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Tefsirindeki Yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el- Ezdî es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Şuayb Arnavût - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el- 'Âlemiyeye, 1. Basım., 2009.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyîn Selim Esed. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 2. Basım., 1990.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Abdillah. *el-Müstedrek ala's-sahîhayn ve bi zeylihi et-Telhîs li'l-Hâfız ez-Zehbî*. thk. Yûsuf Abdurrahmân Ma'reşî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebi Bekr el-. *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*. thk. Hüsâmuddîn el-Kudsî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- İbn 'Adiy, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi du'efâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavved. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü's-Salâh, Osman b. Abdirrahman. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Usâme el-Belhî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010.
- Irâkî, Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-. *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrîci mâ fi'l-İhyâ'i mine'l-ahbâr*. thk. Eşref b. Abdülmaksûd Ebû Muhammed. Riyâd: Mektebetü't-Taberiyye, 1. Basım., 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed 'Avvâme. Beyrut: Dâru'l-Kible, 1. Basım., 2006.
- İbn Hacer el-Askalânî, Hâfız Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-mizân*. thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 2002.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-. *Müsnedü's-Şihâb*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım., 1985.

- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeyiş. Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî. *Muvattâ*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Ebû Zâbî, 1. Basım., 2004.
- Mayer, Toby. "Şehristânî'ye Göre Kur'ân'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme". çev. Mehmet Kaya. *Milal ve Nihal* 5/1 (2008), 93-140.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcil'ârifin el-. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sağîr*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım., 1982.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Hacâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-'Arabiyye, 1. Basım., 1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-. *Kitâbü Süneni'l-Kübrâ*. thk. Şuayb Arnavût. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım., 2001.
- Öztürk, Mustafa. "Mefâtîhu'l-Esrâr Adlı Kur'an Tefsiri Bağlamında Ebû'l-Feth eş-Şehristânî'nin Mezhebî Kimliği Üzerine Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2012), 1-41.
- Öztürk, Mustafa. *Tefsirin Hâlleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. basım., 2016.
- Râzî, Seyyid. *Nehcü'l-belâğa*. çev. Kadri Çelik. İstanbul: Kevser Yayınları, 3. Basım., ts.
- Rençber, Zeynep. *Ebu'l-feth Muhammed eş-Şehristânî'de Mu'tezile ve Kolları*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-. *Tefsîru'ş-Şehristânî Mefâtîhu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr*. thk. Muhammed Ali Âzerşeb. 2 Cilt. Tahran: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât li't-Turâsî'l-Mahtût, 1. Basım., 2008.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. 'Ivedillâh ve Abdulmuhsin b. İbrahim. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım., 2000.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvud b el-Cârûd el-Fârisî et-. *Müsnedu Ebî Dâvâd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1999.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ es-Sulemî. *el-Câmi'u's-sahih sünenü't-Tirmizî*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkâkî. 7 Cilt. b.y.: y.y., 1968.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 61. Basım., 2021.